

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅԻՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑԵԱՅ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՒԱԶԱՆՆԵՐՈՒ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Մկրտութեան պատմական աւազաններու նկարագրութիւնը ընելէ առաջ կարեւոր կը նկատենք բացատրել թէ քրիստոնէական եկեղեցիին սկզբնաւորութեան թուականին հըր կը կատարուէր Մկրտութեան խորհուրդը եւ աստիճանաբար ինչ զարգացում ունեցած էր, եւ ե՞րբ գոյութիւն ունեցան Մկրտութեան աւազանները եկեղեցեաց մէջ եւ անոնց վրայ ի՞նչպիսի ճարտարապետութիւն կը կիրարկուէր. այս բացատրութիւնն ենք բնականօրէն, Երուսաղէմի եւ Շրջակայից պատմական աւազաններուն նկարագրութիւնը պիտի ընենք:

Ա. Յանգարտարայից մկրտեալ աւազաններ. — Մկրտութեան աւազաններու անունին տակ կրնանք յիշել մկրտութեան համար յանպատրաստից տեղերը: Գիտային օրինակն լուացումները երկար ժամանակ զորոշումներ մէջ էին եւ դուրսէն է բացատրել զանոնք: Յորդանանի մէջ Յիսուս Քրիստոսի տուած օրինակին հետեւելու փափաքը, մկրտութեան յատուկ տեղ մը ունենալու զանազան թուականներու ե քանի մը գաւառներու գծաւորութիւնը, երբեմն մեծ բազմութիւններու այն խորհուրդը մասնակարարելու անկարելիութիւնը, զլիսաւոր պատճառներ են որ խորհիլ տուած են, Քրիստոնէութեան սկիզբը, մկրտութեան կատարման համար կարելի յարմարութիւնը ոչ միայն գետերից, այլ լիճերու, ձկնոցներից, աղբիւրներից եւ վերջապէս նոյն իսկ ծովուն: Գործք Առաքելոցի մէջ յիշուած նշանաւոր պատմութիւն մը նախընթաց մը կը հայթայթէ: Փիլիպպոս սարկաւազը կը հանդիպէ հելանոսի որուն հետ կը ճամբորդէ եւ անոր կը քարոզէ Յիսուսի վարդապետութիւնը: Երբ կ'երթային անոնք, հանդիպեցան «ջուրի»: Օտարակաշնը ըսաւ. Ահաւասիկ ջուր, ի՞նչ բան կ'արգիլէ որ զիս մկրտես», Փիլիպպոս պատասխանեց. «Ո՛յ ինչ, եթէ դու ի սրտէ կը հաւատաս»: Միւսը պատասխանեց, «Կը հաւատամ թէ Յիսուս-Քրիստոս է Որդի Աստուծոյ»: Կառքը կեցուցին եւ երկուքը ի-

ջան ջուրին մէջ: Փիլիպպոս մկրտեց իր ընկերը: Փիլիպպէի մէջ Ս. Պօղոս նորահաւատ ժողովրդան համար ժողով կը գումարէր տեղւոյ մը մէջ, տեսակ մը գեղջական տուն որ միշտ կը շինուէր գետակի մը կամ աղբիւրի մը մօտ: Կիններ մտիկ կ'ընէին իր խօսքերը, անոնցմէ մին քրիստոնէութիւնը ընդունեց եւ մկրտուեցաւ նոյն տեղւոյ վրայ (Գործք Առաք. ԺԶ. 13-15): Այս օրինակներով, հաւատացեալները կրնային յարիւ աւելի վստահութեամբ մը թէ իրենց քարոզիչները այս մասին գծաւորութիւն մը չէին պատճառել: Ս. Յուստինոս՝ մկրտութիւն փափաքողին պահանջուած պայմանները թուելէ յետոյ, կ'աւելցնէր, յետոյ կ'առաջնորդէր անոր տեղ մը ուր ջուր կը գտնուի: Տերտուղիանոսն այ նմանապէս ջուր կը պահանջէ: Այս վկայութիւններն հետեւեալքով մենք կրնանք յիշել շատ հին ժամանակներուն հաւաքուած աւանդութիւնները, ինչպէս այն՝ որ կը վերագրէ Ս. Պետրոսի Տիրերի մէջ կատարած մկրտութիւնները (Տերտուղիանոս, Մկրտութիւն, Բ. Լ. հտր. Ա. 1197-1200): Ոմանք կ'ուզեն պահպանել մկրտելու սովորութիւնը Յորդանանի մէջ, նոյն իսկ այն տեղը որուն կը հաւատանք թէ Փրկին ներկայութեամբ նուիրականացած է:

Հետեւեալ դարերուն մէջ յանպատրաստից մկրտութիւնը հաստատուած է քանի մը պատմական իրողութիւններով եւ զրոյցային գրուածքներով: Մենք արդէն յիշատակեցինք չափաւոր արժէքով վկայաբանութիւնները. միւսնայն կարգին վրայ կրնանք տեղ գտնել հայերէն շարադրուած Փոկասի վկայաբանութիւնները, որոնց մէջ մեզ ցոյց կը տրուի ծովեզերքը զինուորներ մկրտող եպիսկոպոս մը (Conybeare, The Apology and acts of Apollonius, London, 1894, էջ 118): Չենք յիշեր անարժէք վկայութիւնները: Աւելի հին պատմութեան մը առջեւ չպիտի կանգ առնենք, որ կրնայ մինչեւ Դ. դարու կերպ թուական մը կրել. պատմութիւն մը՝ որուն համաձայն, Աղեքսանդրացի Աղեք-

անոր եպս. օր մը կը տեսնէ տղաքներ որ ծովեզերքը կը խաղեն և իրենց ընկերներէն միոյն վրայ մկրտութեան արարողանքիւններ կը կատարեն: Արարողագետը եւ ըրտասարդ տղայ մըն էր որ օր մը պիտի ըլլար Ս. Աթմասա (Ռուփինոս, Եկեղեց. Պատմութիւն, նաև Héfélé, Hist. des Conciles, Paris, 1907), Առաքմանգեղոս կը պատմէ թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Հայաստանի Առաքեալը, շարունակեց մկրտութիւն կատարել Եփրատի մէջ Բագրեւանդի եկեղեցիին շինութիւնէն յետոյ: Նոյն իսկ Զ. դարուն Օդոստինոս, է. դարուն, Եօրքցի Պաւլէն Պրեռոնները կը մկրտեն Կլէնի, Թրէնտի, Սիվալի գետակներուն մէջ և աւելի սովորաբար Տէրվէնի մէջ որուն մէկ ջրի ընթացքը Յորդանան նշանական անուներ պահած է: Հին սովորութեան մը այս տեսակներութիւնը կը բացատրէ իրողութիւն մը, որ յառաջ եկած է, ինչպէս այն՝ որ Ռուփինոսի կողմէն կը վերագրուի Ս. Աթմասա: Նոր օրինակ մը կը գտնենք երկրորդաբար Ապտիւլ Մասիքի հայատակութեան պատմութեան մէջ, որմէ կը հասկցուի որ փոքրիկ հովիւներ՝ ընկերները նաև հատակին՝ կը կատարեն անոր մկրտութիւնը (H. Leclercq, Les martyrs, Կոր. Դ. էջ XC V): Յովհաննէս Մոսքոս նմանօրինակ իրողութիւն մը կը պատմէ, որուն համաձայն, կը տեսնուի որ միայն ջուրը կը պակսի խումբ մը երիտասարդներուն՝ այն ժամանակ երբ իրենց օրհասական ընկերը կը թախանձէ իր մկրտութիւնը կատարելու: «Ձենք կրնար, կը պատասխանեն անոր, մենք աշխարհականներ ենք. մկրտութիւն կատարելու համար պէտք է ունենալ եպիսկոպոս մը կամ քահանայ մը, նոյն իսկ մենք ջուր չունինք», եւ սակայն նոր ստիպումներուն վրայ, կու տան անոր մկրտութեան ձև մը, ցոյց տալով այսպէս, եթէ ջուր ունենալին պիտի մկրտէին զանկապ տեղւոյն վրայ:

Բ. Եկեղեցիներու եւ մկրտութեան աւազաններուն միջեւ քաժամում. — Յանպատեալից մկրտութեան աւազաններէն յետոյ է որ ժամանակ մը նոյն աւազանները կը հաստատուէին այն տուններուն և բազմաբնիկներուն մէջ որ ջրի առատութիւն կամ յարմարութիւն ունէին: Արդէն Դ. դարուն այդ սովորութիւնը լքուեցաւ եւ մատդրուեցաւ այն թուականէն սկսեալ աւազանի շէնքեր

ունենալ եկեղեցիի մօտ և եկեղեցիի յարակից՝ ուր երախաները կ'առաջնորդուէին մկրտութիւն ընդունելու համար: Նաև այս դարուն, մկրտութեան ձևը փոփոխութիւն կրած է, վասն զի նոյն իրողութիւնը կը կատարուէր Զատիկ ձրաբաշտիցին, սակայն գիտուած է որ բազմաթիւ երկիրներու մէջ, այս թուականին խիստ ձմրան եղանակին կը հանդիպէր և ո՛ր է եղանակաւ չէր թոյլատրուէր կատարել երախաներու ընկղմումը գետերու սառուցեալ ջուրերու մէջ: Մկրտութեան եւ այլ պարագաներու պատճառաւ կըրը ստիպուեցաւ բարեփոխել ինչպէս ինչպէս արարողութիւնները եւ ընդունելի ջրացանութեան մկրտութիւնը: Շատ կանոնադրութիւններ ինչպէս ինչպէս սովորութիւնը, բայց այն պայմաններով որ միշտ պիտի չը համառօտէին նախնական ծէսը: Այս պարագան կը հաստատեն ինչպէս ինչպէս որմանկարները:

Եթէ ամէն տեղ չունենար ո՛ր եւ ջրի ընթացք մը, բայց չենք կրնար ենթադրել թէ անկարելի է ունենալ ո՛ր եւ ամբարի այսպէս, ընկղմումը մկրտութիւնը առնալն ճշտութեամբ ամէն տեղ կարելի եղած է: Բայց ծիսական հանդիսութեանց զարգացումը, մթնոլորտային պահանջները և թեկնածու բազմութիւնը տակաւ առ տակաւ առաջնորդեցին մկրտութիւնը կատարել պաշտամունքի նուիրաբոլորած շէնքերու մէջ և ունենալ ջուրը գաղջացնելու յատուկ առանձիններ: Բայց մկրտութիւնը ունի անհրաժեշտ արարողութիւններ, ինչպէս երգման ցուցնութիւնը: Աստուծոյ տան վերահերիւր բարձր յարգանքի զգացումը կը հետաքննէ ազախարդներու և տեղացիներու զանազան դասակարգերը, առանց ըմբոստացման չեն կրնար մտածել եկեղեցիին մէջ հաւաքելու բազմութիւնը այն երախաներու ուր չեն նախապէս պիտի ենթարկուէին երգմանցուցնութեան արարողութեան, շատ բնական համարուած է այս պատրաստութիւնները հետաքննել մայր եկեղեցիներու կից տեղերուն մէջ:

Տեղեւոր բաժանման սկզբունքը այսպէս հաստատուելով՝ եկեղեցիին խաղաղութեան թուականին, բնականաբար յառաջ պիտի դար շինուածքներու բաժանման ըսկզբունքը: Այս պատճառով, մինչ քրիստոնէական պաշտամունքի համար կ'ընդուն-

ուէին քաղաքային պազիլիքաները, օգտադրծուեցան փոքր տաճարները, Տապանները, մկրտութեան կատարման համար:

Այսպէս եղած է ընդհանուր ընթացքը որուն անկարելի է նշանակել ճշգրիտ ժամանակադրական զարգացում մը: Միևնոյն բնութեամբ անստգութիւն մը կը տրբէ գիտնալ այն պայմանները որոնց համաձայն Դ. դարէն սկսեալ հիմնուեցան մկրտութեան հին աւազանները: Գրեթէ ոտոյգ է որ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսական քաղաք ունէր մկրտութեան աւազան մը և, թեմերու անհաւասարութեան պատճառաւ, ընդունուած է թէ ուրիշ քաղաքներ ալ երբեմն ունեցած են աւազան մը եւ իրականներուն խնայելու համար երկար ճամբորդութիւն մը մինչեւ այն քաղաքը ուր հաստատուած էր եպիսկոպոսը: Սակայն այս գիշորութիւնը ընդհանուր չէր, հնթադրելով նաեւ թէ ան բացառիկ ալ չէ եղած. վասն զի կը տեղեկանանք Ս. Գրիգոր Նազդանգացիէն թէ իր ժամանակի քրիստոնեաներուն իրենց մկրտութիւնը յապաղեցնելու համար մէջ բերուած պատճառներուն մէջ կը գտնուէր աւազան մը գտնելու համար անոնց ձեռնարկի մասին ճամբորդութեան երկարութիւնը (ՏԵՄ. Orat. XL. insineto baptimo. P. G. հտբ. 12.)։ Ընդ հակառակէ, դարէն սկսեալ Յովհաննէս Մոսքոս կը յիշէ աւազանի մը գոյութիւնը Լիւզի մէջ աւանին մէջ (Patrum Spirituale. P. G. հտբ. 28.)։

Տղաքները մկրտելու հին սովորութեան հակառակ, չափաւանդու թիւր բաւական շատ էր արարողութեան եւ նոյն իսկ չէնքին տալու համար իր նկարագրիւր: Աւազանը մասնաւոր շինուած էր չափահասներու մկրտութեան սոսք. ինչ որ կը բացատրէ աւազանին խորութեան ծաւալը: Նրբ, Ը. դարուն, տղաքներուն մկրտութիւնը ընդհանրացաւ, տակաւ առ տակաւ իրաժարուեցան անգործնական շէնքերէն և աւազանին քով դրուեցաւ քիչ խորութեամբ կարաս մը: Միևնոյն ժամանակ, լքուեցան առանցնական աւազանները որոնց օգտաւ կարուցիւնը եւ ծաւալը այլեւս անբացատրելի էին, յորմեհետէ առօրեայ եւ բոլոր հանդիսութիւններէ զուրկ մկրտութիւնները Աստուածայայտնութեան, Աւագ Ծաբաթի եւ Պենտէկոստէի մկրտութեան արարողութեան տեսակէտով լքում և մոռացում կը բերէին: Այս օրերուն հանդիսաւորութեան համար գաղափար մը տալու համար կը յիշուի այն Աւագ շաբաթ օրը, երբ Ս. Ոս-

կեբերան յարձակում կրեց իր եկեղեցիին մէջ. ա՛ն արդէն 3000 մարդոց մկրտութիւնը աւարտած էր, և կը մնային տակաւին աւազան ինչեկու համար բաւականաչափ մարդեր և կիներ:

Գ. ՃԱՐՏԱՐԱՍԿԵՆՈՒՄԻՆ. — Աւազանները ըլլալու նպատակով շինուած չէնքեր մ'են է միաձուլութիւն չեն ներկայացներ: Զանազան ձեւեր ունին անոնք, որոնց յատակաւ գիծը քառակուսիէն կ'անցնի շրջանակային ձեւը բաղկացութեանց զիծերու մէջէն, որ յաճախ կը վերջանան վեցանկիւնի և ութանկիւնի: Տեսնենք ձգտումն է իրականացնել կամ մօտենալ շրջանակային ձևին: Գրիստոնէութեան մէջ շրջանակային եկեղեցիներու ճնուկը եւ զարդացումը առական լի են մթութեամբ, և հոս տեղն չէ մօտենալ այս ճարտարագետական խնդրոյն: Ութանկեան ձեւը հազիւ նուազ յաճախ է: Եկեղեցիի ճնուկուն գրուածքներուն մէջ իր ընդունելութեան պատճառը փնտռուած է, բայց այս գրուածքները ցոյց կուտան միայն գոյութիւն ունեցող վիճակի մասին կիրարկել խորհրդական նկատումներու հոգը: Ինչ որ ալ ըլլայ, ութանկեան ձեւը նոր մեկնաբանութեանց եւ պրպտումներու ճանապարհի մը մէջ մտած է, Փոքր Ասիոյ նոր հետազոտութիւններէ ի վեր: Ամին պարագայի տակ, պէտք է նկատի առնել աղեցութիւնը կոտսանդինեան շինութիւններու, ո՛րքան նոր շատ մը կողմերով և նոյնքան որոշիչ քրիստոնէական ճարտարագետութեան ապագային համար: 334ին Պորտոյի Ուլտատարը կ'այցելէ Երուսաղէմ եւ կը յիշատակէ Ս. Յարութեան տաճարը եւ հոն հաստատուած մկրտութեան աւազանը, Եւսեբիոս Տլւրոսի եկեղեցիին նկարագրութեան մէջ կը խօսի երկու կողմերը կանգնուած յաւեւարածական սիւն չէնքերուն: ՃԱՆՈՆԵ ԿԱՄԱՐ ՈՐ ԱՂՈՒՄ ԲԱՐՈՒՆԵՐ ԵՎ ԵՐՈՒՈՒ Ս. Հոգւով մաքրուէին: Ասոնք կարճ տեղեկութիւններ են:

Երուսաղէմացի Ս. Կլարեղ մկրտութեան աւազանին համար երկու մասեր կը զանազանէ. 1. Սրահը կամ գաւիթը, ուր երախաները կը հրաժարէին սատանայէն և կուտային իրենց զաւանթութիւնը. 2. Շէնքին կեդրոնը, ուր տեղի կ'ուենայ բուն մկրտութիւնը: Սրահ կամ գաւիթ չկեցած պարագային տեղ մը կը սահմանէին երդմնեցուցութեան պարտողութեան համար: Կը թուի թէ ամենահին աւազանները անպատճառ կ'ունենային այս նպատակը մկր-

տուժիւնը կատարելու համար, Մկրտեալ-
ները անմիջապէս կ'առաջնորդէին միթա-
կայ եկեղեցին քրիստոնէական ընծայու-
թեան լրումը ընդունելու համար: Բայց այս
սովորութիւնը հետեւանք կ'ունենայ լուրջ
անպատեհութեանց. ուրեմն խորհեցան ա-
ւելի կամ աւելա՞ մեծ թուով մատուռներ
կանգնել աւազանին շրջապատը հոն կատա-
րելու դրոշմը և բաշխելու Հաղորդութիւնը.
այս մատուռներուն զանազան անուններ
տրուեցան, համաձայն անոնց մասնաւոր
նպատակին: Տեսնուած է Ափրիկէի մէջ հա-
ւանական գոյութիւնը երկաթէ զաւազան-
ներու որ կը կրեն վարագոյրներ՝ այն տե-
ղին առջև, ուր կը գտնուէին արդէն մերկ
և ընկուճի սպասուի երախանները, ուրիշ
տեղ հաստատուած է վառարան մը աւազա-
նէն ելնողը անմիջապէս տաքցնելու համար:
Նախապէս, կը թուի թէ, հռովմէական
տան հետ նմանութեան գծով մը, նման
գլորքին բացօթեայ սրահի մը (atrium) որ
կեդրոնին մէջ ունէր ջրհոր ունեցող քա-
ռակուսի ձեւով բակ մը (impluvium), որուն
մէջ կը հաւաքուէին անձրևի ջուրերը. բայց
այս կերպը քիչ գործնական էր և քիչ ժա-
մանակ տեական էր: Բացուածքը փոխուե-
ցաւ տանիքի մը կամ գմբեթի մը, շինուած-
քին ձևին համաձայն:

Դ. դարու մկրտութեան աւազանի մը
վրայ կարելի է զաղափար մը կազմել հա-
մաձայն կողմնակի երևոյն հարթ քանդակին
հռովմէական տապանի մը, որուն մէջ, փու-
թով և տարօրինակ երկնիւղով կարծուած է
գտնել լաղրանի աւազանին պատկերը: Կա-
րելիութեան և ստուգութեան մը միջեւ
հեռաւորութիւն մը կայ, ըստ մեզ, չյար-
մարոր համարձակ խօսքի: Աս արդէն եր-
ջանիկ գիւտ մըն է քան այն որ արժած է
միզ Դ. դարու քրիստոնէական աւազանի
մը այս պատկերը: Ինչպէս Պազլիլըներու-
նը, նոյնպէս այս աւազանին դուռը օթոցով
էր զարդարուած է: Գմբեթին զազաթին
վրայ հաստատուած է Գրիստոսի փակագի-
րը: Կը դիտուի որ այն հռովմէական և Սիւ-
րիոյ աւազաններուն վրայ ձգտումը մը կայ
պատահանները բարձրացնել յատակէն շատ
հեռաւորութեամբ: Արդեօք խո՞յս տալու
համար դուռը բնակող հեթանոսներուն ան-
խորհրդապահութիւնն է (Sb' Dict, d'arch.
բառն Baptistère):

ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

(Շարունակելի)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒԱԿԱՆԻՆ ԽՆԴԻՐԸ (*)

Ա.

ՅԱԽԵԼՈՒՄԱԿԱՆ ՆՕԹ ՄԸ՝ Մ. ԽՈՐԵՆԱՑԻ
ՅՈՒԱԿԱՆԻՆ ՄԱՍԻՆ

«Մովսէս Խորենացոյ պատմութեան քը-
ւականն ու նպատակը» յոգուածիս մասին,
որ հրատարակուած էր Byzantionի մէջ 1936,
հատ. ԺԱ. էջ 81-96, Պ. Ադոնց Նոյն հան-
դէսին Նոյն թիւին մէջ (էջ 97-100) գրած
է կարճ քննադատութիւն մը, որով չ'ըն-
դունիր Խորենացոյ թուականը 876ի եւ
885ի միջեւ գնելու իմ տեսութիւնս: Կը
փափաքեմ քանի մը դիտողութիւններ ա-
ւելցնել հոս իր փաստարկութեան առթիւ,
թէ՛ խնդրոյն սահմանները ճշգրտու և թէ՛
ապագայ վիճարանութեան մը ճամբայ հար-
թելու համար:

Ամենն առաջ պարտաւոր եմ ընդու-
նել թէ Ադոնց իրաւունք ունի մերժելու
իմ վերջին կարտա, որով շանացի ցուցնել
թէ Մովսէսն ջողարկեալ կանարկութիւն մը
կ'ընէ Վասիլ Ա. բիւզանդական կայսեր
(867-886) ծագումին: Սահակի պատգամին
(Մովսէս Դ. 65) մէջ յիշատակուած անա-
նուն թագաւորն է ոչ թէ Արշակունիներէն
սերած բիւզանդացի մը, այլ, ինչպէս Ա.
դոնց կը ցուցնէ, Վաղարշ, պարսիկ թա-
գաւորը: Ուրեմն Մովսէսի գրուած քննորոշ
մէջ բուն իր ժամանակի թուականին մասին
ուղղակի ակնարկութիւն մը գտնելու յոյսը,
որ արվէն պատրեր էր ինձնէ առաջ շատ
բանասէրներ, առժամա պէտք է զանց ընել:
Կացութիւնը կը մնայ ինչպէս էր առաջ.
«Հեղինակը այնքան ամուր կը դիմակաւորէ
ինքզինքը, որ բացարձակապէս կը զգու-
շանայ ընելէ որ և ա՛կնարկութիւն իր ի-

(*) Իր քանկանութեան համար կը ներկայա-
ցընենք երուսդէսի երրայանի Համալսարանի ու-
սուցչապետներէն Պր. Հէնս Լէվիի եւ միժմանուն
Պրօֆ. Ն. Արոնի միջեւ կարծիաց և տեսութեանց
փոխանակութիւնը այս կարեւոր հարցին շուրջ,
թարգմանով զայն Պրիւսէիքի Byzantionի հանդիսին
ԺԱ. (1936) հատորի 593-595 էջերէն: